

LEONARDA MARIAK

FORMY ADRESATYWNE
W NAGŁÓWKACH I FORMUŁACH
KOŃCZĄCYCH LISTY HENRYKA SIENKIEWICZA DO ŻON

Henryk Sienkiewicz należy do grona tych polskich pisarzy¹, którzy oprócz wspaniałej spuścizny literackiej pozostawili po sobie obszerny zbiór listów stanowiący cenne źródło wiedzy o życiu prywatnym, biografii i twórczości własnej pisarza. Sienkiewicz pisał listy przez całe swoje dorosłe życie, zwykle jeden list dziennie, i zajęcie to traktował bardzo poważnie. Codzienna korespondencja zastępowała mu rozmowę z bliskimi i stanowiła namiastkę życia rodzinnego, gdy przebywał poza domem. Częste podróże pisarza w różne zakątki Europy i kraju zaowocowały 15 tysiącami listów, z których ocalało około 3 tysięcy adresowanych do 450 osób².

Zachowany do naszych czasów zbiór korespondencji można podzielić na kilka kategorii wydzielonych ze względu na cel, funkcję oraz adresata listu. Pierwszą

Dr hab. LEONARDA MARIAK, profesor US – adiunkt Zakładu Historii Języka Polskiego Instytutu Polonistyki i Kulturoznawstwa; adres do korespondencji: Instytut Polonistyki i Kulturoznawstwa Uniwersytetu Szczecińskiego, al. Piastów 40 B, 71-065 Szczecin; adres e-mail: lenam@vp.pl

¹ Do klasyków epistolografii polskiej zaliczyć można takich pisarzy, jak np.: Adam Naruszewicz, Zygmunt Krasiński, Juliusz Słowacki, Eliza Orzeszkowa, Stefan Żeromski, Stanisław Brzozowski. Zob. *Słownik literatury polskiej XIX wieku*, red. J. Bachórz, A. Kowalczyk, Wrocław–Warszawa–Kraków 1991 – tu hasło: *List*, oprac. M. Piechota, s. 483-485.

² Zob. nota wydawnicza na okładce publikacji *Henryk Sienkiewicz, Listy. Tom IV. Część pierwsza Maria z Szetkiewiczów Sienkiewiczowa – Maria z Wołodkowiczów Sienkiewiczowa – Maria z Babskich Sienkiewiczowa (1888-1907)*, oprac. M. Bokszczanin, Warszawa 2008.

grupę stanowi obszerny cykl listów z podróży, obejmujących relacje Sienkiewicza z pobytu w Ameryce (od lutego 1876 do grudnia 1877 roku) oraz nieukończony, najobszerniejszy cykl listów z Afryki. Drugą grupę tworzy korespondencja oficjalna pisarza (w tym również tzw. listy otwarte) ze znanymi osobistościami życia społecznego, politycznego, naukowego, literackiego, lekarskiego. Do trzeciej kategorii listów można zaliczyć korespondencję rodzinną, kierowaną do najbliższych: trzech żon (wszystkie o imieniu Maria), syna – Henryka Józefa, córki – Jadwigi, siostry Heleny, szwagierki Jadwigi Janczewskiej i innych krewnych.

Według klasyfikacji Stefanii Skwarczyńskiej korespondencję prywatną zalicza się do grupy listów przyjacielsko-intymnych, o typie *familiaris*, czyli takich, których cel, nastawienie tematyczne zależą od relacji uczuciowych między nadawcą i odbiorcą³. W korespondencji z rodziną Sienkiewicz podejmował różną tematykę – istotną i błahą, poważną i humorystyczną, przeważają jednak listy poufale, pisane z uwagi na doraźne potrzeby i aktualne tematy, wpisujące się w nurt listów teraźniejszych. Znajdujemy w nich informacje (często szczegółowe) dotyczące np. urządzania mieszkań w Warszawie, życia w Oblęgorku, polowań, chorób, przyjmowanych gości, posiłków, kwestii finansowych, wychowywania dzieci i wiele, wiele innych, które razem wzięte pokazują, jakim człowiekiem prywatnie, na co dzień był Sienkiewicz.

Przedmiotem rozważań w niniejszym szkicu są formy adresatywne zawarte w nagłówkach i formułach kończących listy Sienkiewicza, adresowanych kolejno do każdej z trzech żon⁴. W badaniach skupiono się zwłaszcza na analizie funkcji adresatywów, podjęto również próbę wskazania, w jakim stopniu pisarz był tu oryginalnym twórcą, a w jakim trzymał się skonwencjonalizowanych zasad etykiety językowej ustalonych w poprzednich epokach.

Podstawę materiałową stanowi korespondencja z pierwszą żoną – Marią z Szetkiewiczów – 10 listów, drugą żoną – Marią z Wołodkowiczów – 6 listów oraz trzecią żoną – Marią z Babskich – blisko 600 listów⁵. Znacząca dysproporcja w liczbie listów wynika z braku kompletności zachowanych kore-

---

³ *Teoria listu*, Lwów 1937, s. 109-110, 119.

⁴ Na temat cech strukturalno-formalnych i gramatycznych nagłówków i formuł końcowych piszę w odrębnym artykule: *Nagłówki i formuły kończące w listach Henryka Sienkiewicza do żon (struktura, funkcja i forma gramatyczna)* (w druku).

⁵ Korzystam ze zbiorowego wydania listów Sienkiewicza: *Henryk Sienkiewicz, Listy*, t. IV, cz. 1: *Maria z Szetkiewiczów Sienkiewiczowa – Maria z Wołodkowiczów Sienkiewiczowa – Maria z Babskich Sienkiewiczowa (1888-1907)*; cz. 2: *Maria z Babskich Sienkiewiczowa (1908-1913)*, oprac. M. Bokszczanin, Warszawa 2008. Bardzo pomocne przy analizie okazały się zamieszczone w zbiorze rzetelne i obszernie komentarze wyjaśniające okoliczności powstawania listów oraz szczegóły z życia osobistego pisarza.

spondencji. Duża liczba listów do pierwszej żony została zniszczona podczas Powstania Warszawskiego w pożarze mieszkania Jadwigi Kornilowicz – córki Sienkiewicza z pierwszego małżeństwa. Niewielką zaś liczbę zachowanych listów do drugiej żony można tłumaczyć krótkim czasem trwania związku Sienkiewicza z Marią Wołodkowiczówną. Z danych biograficznych wiemy, że burzliwe małżeństwo zakończyło się rozwodem po zaledwie kilku tygodniach pożycia. Najobszerniej reprezentowana korespondencja z Marią Babską obejmuje ćwierć wieku (1888-1913 r.) i dzieli się na część rodzinną (listy wuja do ciotecznej siostrzenicy⁶, listy narzeczeńskie) i część małżeńską (listy męża do żony) po ślubie zawartym 5 maja 1904 r.

Łącznie pod kątem cech językowo-stylistycznych i funkcjonalnych formuł adresatywnych przebadano 584 nagłówki i 607 formuł kończących listy Sienkiewicza do żon⁷. W toku ekscerpacji linearnej zebrano blisko 100 przykładów, wśród których dominują określenia nacechowane ekspresywnie. W roli wykładników ekspresji występowały zróżnicowane formuły adresatywne, przywoływane w postaci imion własnych, pseudonimów oraz nazw apelatywnych.

Tabela 1. Imiona i pseudonimy adresatek umieszczane w nagłówkach lub zakończeniach listów⁸

Maria z Szetkiewiczów	Maria z Wołodkowiczów	Maria z Babskich
<ul style="list-style-type: none"> - <i>Duduś</i> - <i>Marylka</i> - <i>Mańcia</i> 	brak	<ul style="list-style-type: none"> - <i>Boska Iryda</i>⁹ - <i>Boska, z rodzaju bóstw z widelkami</i> - <i>Bóstwo wcielone w Kota</i> - <i>Kokowcew</i> - <i>Mareczek</i> - <i>Marek</i> - <i>Mary</i> - <i>Maryluś</i> - <i>Marynia</i> - <i>Marysia</i> - <i>Maryś (w rodz. ż. i m.)</i> - <i>Maryt</i> - <i>Marytka</i> - <i>Marytuś</i> - <i>Nadmarynia</i> - <i>Siostrzenica Irys</i>

⁶ Maria z Babskich była cioteczną siostrzenicą Sienkiewicza ze strony matki pisarza. Zob. *Wstęp do: Henryk Sienkiewicz Listy*, t. IV, cz. 1, s. 5-6.

⁷ Zachowało się 612 listów, ale nie wszystkie w kompletnym stanie (brak początku lub/i końca listu). W kilkunastu listach Sienkiewicz celowo nie uwzględnił któregoś z elementów kompozycyjnych.

⁸ Rysująca się w tabelach wyraźna dysproporcja liczbowa na korzyść określeń Marii z Babskich wynika z przyczyn obiektywnych – najwięcej zachowanych listów dotyczy trzeciej żony.

Tabela 2. Nacechowane dodatkowo określenia apelatywne i osobowe adresatek listów

Maria z Szetkiewiczów	Maria z Wołodkowiczów	Maria z Babskich
<ul style="list-style-type: none"> – <i>Frog</i>* – <i>jasnotka</i> – <i>kochanie</i> – <i>kociątko</i> – <i>kotek</i> – <i>milątko</i> – <i>Milek</i> – <i>pieszczoszka</i> – <i>różanek</i> – <i>złoto</i> <p>* (ang. żabka) Maria miała szeroko rozstawione oczy, stąd ten tytuł (zob. <i>Henryk Sienkiewicz. Listy</i>. t. IV, cz. 1, s. 62)</p>	<ul style="list-style-type: none"> – <i>Bebuś</i> – <i> błękitny ptaszek</i> – <i>Dziecinka</i> – <i>Dziecko</i> – <i>dziewczynka</i> <p>Przymiotniki substancyfikowane:</p> <ul style="list-style-type: none"> – <i>najdroższa</i> – <i>najmilsza</i> 	<ul style="list-style-type: none"> – <i>Klejnoty</i> – <i>kochanie</i> – <i>Kociątko</i> – <i>kocinka</i> – <i>Kot</i> – <i>Kotek</i> – <i>Kurczątko</i> – <i>Madame</i> – <i>najdroższa główka</i> – <i>najdroższa łepetynka</i> – <i>on</i> – <i>pokutniczka</i> – <i>przyjaciół</i> – <i>robak mały</i> – <i>saska figurka</i> – <i>skarbeczek</i> – <i>stworzątko</i> – <i>stworzenie</i> <p>Przymiotniki substancyfikowane:</p> <ul style="list-style-type: none"> – <i>bardzo kochany</i> – <i>Biedny kochany</i> – <i>Boska</i> – <i>Dobry</i> – <i>Drogi</i> – <i>kochana / kochany</i> – <i>Kryształowa</i> – <i>Mały</i> – <i>miła / miły</i> – <i>najdroższy</i> – <i>Najlepsza</i> – <i>najmilszy kochany</i> – <i>śliczna</i> – <i>Ukochany</i> – <i>Utalentowany</i> – <i>Złoty</i>

Analiza zebranych określeń pozwala wskazać kilka charakterystycznych cech językowo-stylistycznych dotyczących sposobów zwracania się Sienkiewicza do żon.

1. Wymienione przykłady form adresatywnych wskazują, że pisarz częściej wykorzystywał w tej funkcji nacechowane apelativa, rzadziej imiona własne.

2. Wśród nazw własnych przeważają słowotwórcze warianty zdrobniałe lub skrótów utworzone od imienia Maria. Potoczne antropimiona, takie jak: *Maryluś*, *Marynia*, *Marysia*, *Maryś*, *Maryt*, *Marytka*, *Marytuś* – zgodne ze społecz-

⁹ W przykładach uwzględniono oryginalną ortografię zapisu dotyczącą stosowania wielkich i małych liter oraz rodzaju gramatycznego, w jakim wyrazy zostały użyte.

nym uzusem – najlepiej oddawały familiarny charakter i zażyłość stosunków łączących małżonków.

3. Zbiór nazw apelatywnych zawiera wyłącznie określenia nacechowane dodatnio. Zwłaszcza licznie reprezentowane jest tu słownictwo przynależne do kręgu piękna, miłości, np.: *kochanie, pieszczoszka, różanek, skarbeczek, Miłqtko, złoto*. Do tej kategorii można zaliczyć również przymiotniki w stopniu wyższym i najwyższym, które zostały użyte przez Sienkiewicza nie w funkcji atrybutywnej, lecz nominatywnej, np.: *Boska, Dobry, Drogi, Kryształowa, Mały, najdroższy, Najlepsza*.

4. W funkcji form adresatywnych Sienkiewicz często wykorzystywał nazwy zwierząt, o konotacjach pozytywnie wartościujących, np.: *błękitny ptaszek, Frog* ('żabka'), *Kurczqtko, stworzqtko* oraz ulubione przez pisarza określenie *kot* wraz z utworzonym od niego ciągiem zdrobnień, takich jak: *kocię, kotek, koteczek, kociqtko, kocinka*. Dodać należy, że przywołane tu określenia odnoszą się do trzeciej i pierwszej żony. W wypadku zwrotów adresatywnych do Marii Wołodkowiczówny pojawiały się nazwy z jednego kręgu znaczeniowego – dziecko, istota niedorośla, typu: *Bebuś* (modyfikacja zdrabiająca od ang. babe 'dziecię'), *Dziecinka, Dziecko, dziewczynka*, co można uzasadnić znaczną dysproporcją wieku między małżonkami: w chwili ślubu Maria miała niespełna 20 lat, a Sienkiewicz 47.

5. Prócz typowych, konwencjonalnie utworzonych form zdrobniałych, o funkcji ekspresywnej, takich jak: *pieszczoszka, stworzqtko, skarbeczek* w korespondencji rodzinnej Sienkiewicza występowały zabarwione humorystycznie i ekspresywnie neologizmy oraz neosemantyzmy, zwykle tworzone *ad hoc*, w kontekście bieżących spraw opisywanych w listach, np. *Nadmarynia* (*nad* + *Marynia*); *Bebuś* (zob. wyżej), *Milek* (*miły* + *ek*), *różanek* (*różany* + *ek*). Neosemantyzm *Kokowcew*¹⁰, określający Marię Babską, pojawił się w korespondencji z 28 maja 1908. Treść tego listu dotyczyła między innymi pewnego rozporządzenia finansowego żony, w efekcie którego pisarz nie mógł podjąć pieniędzy z banku i przez pewien czas pozostawał bez środków do życia. Biorąc pod uwagę opisywane tu okoliczności, nazwanie Marii *Kokowcewem* nabiera znaczenia humorystycznego.

W zakresie adresatywów o funkcji żartobliwej interesującą i zróżnicowaną grupę tworzą określenia metaforyczne typu: *Boska, z rodzaju bóstw z widelkami; Bóstwo wcielone w Kota*, a także przenośnie motywowane aktualną sy-

---

¹⁰ Władimir Nikołajewicz Kokowcew, rosyjski minister skarbu w latach 1906-1911, jego zastugą było uporządkowanie finansów państwa rosyjskiego.

tuacją zewnętrzną: *Boska Iryda*¹¹, *Siostrzenica Irys*. Przykłady zawierające mitologiczne reminiscencje pojawiły się w listach pisanych do Marii Babskiej w czasie, gdy Sienkiewicz tworzył powieść *Quo vadis?*¹². Do badanej tu kategorii form adresatywnych można zaliczyć również metafory fundowane od nazw apelatywnych konotujących „małość”, takie jak: *saska figurka*, *Klejnoty*, *robak mały*, które wraz z występującymi w zakończeniach listów nazwami części ciała adresatki, np.: *filigranik* (‘palec’), *mikroskopijne ręce*, *mikroskopijna postać*, wskazywały na niewielki wzrost i delikatną figurę ostatniej żony pisarza¹³.

6. W zakresie badanego tu repertuaru nazw osobowych interesującą, choć mniej liczną grupę, tworzą określenia zaczerpnięte z kodu rodzinnego, współcześnie trudne do wyjaśnienia, ponieważ nieznana jest ich podstawa motywacyjna. Wszystkie pochodzą z zakończeń listów adresowanych do Marii Babskiej, w których pisarz nazywał ją np.: *Bezorcją* (23 lutego 1906), *Wickiem* (9 lipca 1906) oraz *Kate* (07 października 1905)¹⁴.

7. Wśród form leksykalnych użytych w nagłówkach i zakończeniach listów znalazły się nieliczne zapożyczenia cytatowe, np.: *dormi felice* (włos. ‘śpij szczęśliwie’ – M.B.¹⁵ 22 sierpnia 1900); *Frog* (ang. ‘żabka’ – (M.Sz.¹⁶ 25 czerwca 1884); *Avunculus* (łac. ‘wuj’ – M.B. 20 grudnia 1895); *Dear Mary* (ang. ‘droga Mario’ – M.B. bez daty); *Madame* (fr. ‘pani’ – 23 lutego 1906), których główną funkcją była chęć zaskoczenia adresatek i urozmaicenie formy słownej listów.

Na zakończenie podjętych w tej części rozważań warto wspomnieć o pewnej oryginalnej manierze pisownianej Sienkiewicza, zaobserwowanej właściwie tylko w korespondencji z Marią Babską. Przejawiała się ona w stosowaniu wobec żony określeń w rodzaju męskim, np. w postaci:

– zaimków: *on*, *ten*, *mój* („Ściskam tego Biednego z całych sił i całuję, i kocham”); list z 28 kwietnia 1906; „Tymczasem dobranoc miłemu Markowi. Lubię Go bardzo, ale będzie jeszcze bardziej lubiony, jeśli nie przyjedzie zbyt zziąjany. – Całuję mego Miłego najserdeczniej. H. S.”; list z 27 kwietnia 1909)

¹¹ Iryda (Irys) w mitologii greckiej córka Thaumasa i Elektry, posłanka bogów, zamieniona przez Herę w tęczę.

¹² Książka ukazywała się w „Gazecie Polskiej” od 28 marca 1895 do 29 lutego 1896 r.

¹³ Jako ciekawostkę można podać, że Maria Babska, jako jedyna spośród towarzyszek życia Sienkiewicza, była od niego niższa.

¹⁴ Zob. *Henryk Sienkiewicz. Listy*, t. IV, cz. 1, s. 347, 387, 397.

¹⁵ M.B. – inicjały Marii z Babskich.

¹⁶ M.Sz. – inicjały Marii z Szetkiewiczów.

– imion własnych: *Marek, Mareczek*, („Ściskam Cię, drogi mój i kochany, i najmilszy Marku”; list z 4 lipca 1905; „Ściskam, całuję i pieszczę mojego *Mareczka* – i biorę go na kolana duszy. – Twój H.S.”; list z 6 grudnia 1905)

– przymiotników w funkcji rzeczownikowej w rodzaju męskim: *Złoty, Kochany, Dobry, Biedny, Mały, Miły, Najdroższy* („Ściskam najserdeczniej mojego *Małego, Biednego i Dobrego*. H.S.”; list z 11 grudnia 1906). Często są również formy gramatyczne czasowników w 3. os. l.m. w sytuacji, gdy zwyczajowo należałoby oczekiwać 1.os. l.p., np.: *Ściskam i całuję Tego Biednego. Lubię Go! lubię. H.S.* (list z grudnia 1906); *Przy tym Go lubię bardzo i ściskają jak najbardziej – i tęsknią – i całują. H.S.* (list z 28 listopada 1906); *Ściskam mojego Marka, którego lubię potwornie i całują Jego kochaną i najmilszą buzię. H.S.* (list z 17 grudnia 1906).

Kolejną, niezwykle zróżnicowaną i bogatą kategorię leksykalną tworzą nacechowane ekspresywnie epitetę towarzyszące nazwom określającym adresatki.

Tabela 3. Nacechowane epitety

Maria z Szetkiewiczów	Maria z Wołodkowiczów	Maria z Babskich
<ul style="list-style-type: none"> – <i>mój złoty, mój jedyny Dudaś kochany</i> – <i>najmilsze kociątko</i> – <i>najdroższe, najmilsze, jedyne kochanie</i> – <i>najmilszy kotek</i> 	<ul style="list-style-type: none"> – <i>nad wszystko drogie i kochane Dziecko</i> – <i>kochana / droga moja</i> – <i>Dziewcinka</i> – <i>drogi, kochany, najmilszy Bebuś</i> 	<ul style="list-style-type: none"> – <i>bajecznie lubione najmilsze</i> – <i>bardzo droga i miła kocinka</i> – <i>bardzo kochany Mareczek</i> – <i>bardzo miły Kot</i> – <i>coraz bardziej kochany Mareczek</i> – <i>droga Marytka</i> – <i>drogi, kochany, mały i kochany Mareczek</i> – <i>drogie, miłe, gospodarne i nadzwyczaj roztropne stworzenie</i> – <i>jedyny na / w świecie Mareczek</i> – <i>kochana Marytka</i> – <i>lubiony Marek</i> – <i>mądry, najmilszy, kochany ogromnie Marek</i> – <i>moja własna Marytka</i> – <i>mój jedyny Mareczek</i> – <i>nadobna Marynia</i> – <i>najbliższy duszy i najukochańszy Mareczek</i> – <i>najbliższy sercu Marku</i> – <i>najdroższy Kotek</i> – <i>najlepszy Kot</i>

		<ul style="list-style-type: none"> - <i>najlepszy w świecie człowiek</i> - <i>najmilsze kochanie</i> - <i>nieślychanie lubiony Marek</i> - <i>niewypowiedzianie lubiony, bajecznie kochany Mareczek</i> - <i>uwielbiony Mareczek</i> - <i>złoty Mareczek</i>
--	--	--

Wymienione tu formy przymiotnikowe, z uwagi na związki uczuciowe łączące nadawcę z kolejnymi adresatkami, służą werbalizacji przede wszystkim pozytywnych emocji, takich jak: miłość, atencja, przywiązanie, szacunek, poufałość¹⁷. Intensyfikacja waloryzacji pozytywnej widoczna jest zwłaszcza w sytuacji, gdy określniki w stopniu wyższym i najwyższym występowały w rozwiniętych kombinacjach kilkuelementowych, np.: *najmilszy, najukochańszy, najlepszy, najśliczniejszy, najmądrzejszy i najgospodarniejszy* Marek (M.B.; list z 27 kwietnia 1906 r.); *najmilszy, najdroższy i jedyny na świecie* Marek (M.B.; list z 7 września 1907 r.); *mój Mareczku najmilszy, najbliższy duszy i najukochańszy* (M.B.; list z 7 grudnia 1905 r.); *Mój Drogi, Kochany, Najmilszy Bebusiu!* (M.W.¹⁸ 28 stycznia 1894). Funkcję superlatywów pełniły również przymiotniki, np.: *nieślychanie/niewypowiedzianie lubiony Marek; bajecznie kochany Mareczek; nadzwyczaj roztropne stworzenie, ogromnie kochany*; a także przymiotniki i imiesłowy ogólnie wartościujące, z wpisanym semem intensywności pozytywnej cechy, np.: *uwielbiony, złoty, ukochany, jedyny*.

Przeprowadzona obserwacja nacechowanych atrybutywów ujawnia, prócz preferencji językowych, także pewne cechy charakteru pisarza, który w wyrażaniu uczuć był bezpośredni i raczej nie krył się z okazywaniem swojego przywiązania do żon. Każda z form określających świadczy o delikatności, kurtuazji, czasami humorze w sposobach werbalizacji uczuć, jednak bez przesadnej wylewności i wynurzeń erotycznych. Wspomniana tu cecha pisowniana Sienkiewicza nie zmieniła się, mimo upływu czasu, widoczna jest nawet w korespondencji z ostatnich lat życia, gdy pisarz dobiegał siedemdziesiątki.

Na zakończenie warto wspomnieć o interesującej i oryginalnej cesze graficznej listów Sienkiewicza do żon. Chodzi tu mianowicie o ozdabianie treści listów humorystycznymi rysunkami, głównie miniaturowymi portrecikami i karykaturami adresatek, a także autokarykaturami. Są tu również rysunki

¹⁷ Zob. A. Rejter, *Leksyka ekspresywna w historii języka polskiego. Kulturowo-komunikacyjne konteksty potoczności*, Katowice 2006, s. 61.

¹⁸ M.W. – inicjały Marii z Wołodkowiczów.

opisywanych miejsc, zwierząt oraz ozdobne podpisy pisarza¹⁹. Niektóre z tych szkiców odznaczają się dużymi walorami artystycznymi i są pokłosiem zainteresowań oraz prawdopodobnie uzdolnień Sienkiewicza w dziedzinie malarstwa. Zdaniem Aliny Ładyki²⁰ była to jedna z niezrealizowanych pasji pisarza. Dodatki pozawerbalne wzbogacały wartość ekspresywną listu, świadczą również o dużym stopniu zażyłości łączącej pisarza z adresatkami.

Analiza leksykalno-stylistyczna nagłówków i zakończeń listów dowodzi bogactwa i różnorodności zastosowanych tu środków językowego wyrazu. Dzięki odpowiednio dobranej warstwie językowej styl badanych formuł jest prosty, niewymuszony, a zarazem poufały, żywy i naturalny. Nacechowane atencją i ekspresywnością apostrofy oraz formuły finalne świadczą o szacunku, głębokim uczuciu i niekłamany przywiązaniu Sienkiewicza do żon. Cecha ta jest widoczna w całej korespondencji bez względu na czas, w którym list powstawał.

BIBLIOGRAFIA

- Henryk Sienkiewicz. Listy, t. IV, cz. 1: Maria z Szetkiewiczów Sienkiewiczowa – Maria z Wołodkowiczów Sienkiewiczowa – Maria z Babskich Sienkiewiczowa (1888-1907); cz. 2: Maria z Babskich Sienkiewiczowa (1908-1913), oprac. M. Bokszczanin, Warszawa 2008.
- Ł a d y k a A. (Nofer), Henryk Sienkiewicz, Warszawa 1965.
- Rejter A., Leksyka ekspresywna w historii języka polskiego. Kulturowo-komunikacyjne konteksty potoczności, Katowice 2006.
- Skwarczyńska S., Teoria listu, Lwów 1937.
- Słownik literatury polskiej XIX wieku, red. J. Bachórz, A. Kowalczykowa, Wrocław–Warszawa–Kraków 1991.

EXPRESSIONS TO THE ADDRESSEES IN HEADLINES AND ENDING FORMULAS IN HENRYK SIENKIEWICZ'S LETTERS TO HIS WIVES

Summary

The article contains an analysis of linguistic and stylistic distinguishing marks of headlines and ending formulas in Henryk Sienkiewicz's letters to his wives. Particularly, the main subject of this research are expressions to the addressees and other ways of addressing the receivers of this correspondence. The material excerpt covers over 600 letters written during almost 40 years. The dominant of the collected material is expressively characterised vocabulary and

---

¹⁹ Zob. fotografie autografów listów Sienkiewicza zamieszczone w II tomie *Listów Sienkiewicza*. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że Sienkiewicz żywo interesował się sztuką i przejawiał talent malarski. Rysunkami ozdabiał, prócz listów, również autografy swoich powieści.

²⁰ *Henryk Sienkiewicz*, Warszawa 1965, s. 222.

names. The most important expression indexes are e.g. diminutive vocabulary, neologisms comparative and superlative adjectives as well as metaphors, epithets and borrowed vocabulary. During the research some significant features of Henryk Sienkiewicz's writing style and his preferences in the ways of addressing and describing his wives have been indicated.

Słowa kluczowe: stylistyka historyczna, język osobniczy, epistolografia prywatna, ekspresja językowa, leksyka.

Key words: historical stylistic, individual language, private epistolography, linguistic expression, lexis.

Translated by: Aneta Szczepaniak